

OS REMEDIOS E AS SAN LUCAS DE MONDOÑEDO (LUGO)

José Manuel Blanco Prado.

O SANTUARIO DA NOSA SEÑORA DOS REMEDIOS

Situación do santuario

O santuario está situado na parroquia da Nosa Señora dos Remedios de Mondoñedo. Dende o punto de vista eclesiástico pertence ó arciprestado de Mondoñedo, da diocese de Mondoñedo-Ferrol, e civilmente ó concello de Mondoñedo, da provincia lucense.

O municipio de Mondoñedo encóntrase situado na comarca da Mariña Central, a metade de camiño entre a costa lucense e a Terra Chá. Dende o punto de vista físico, o concello está situado ó pé do rebordo montañoso que enmarca a planicie da Terra Chá polo norte. Ademais, presenta un relevo abondo accidentado, bañado por unha rede de arroyos e ríos que conforman a cabeceira do río Masma. Así, a capital municipal está situada nun fértil val na confluencia dos ríos Cesuras e Valiñadares.

Por outra banda, malia ser un concello do interior, a súa escasa distancia respecto ó mar e a carencia de barreiras topográficas motiva que as súas temperaturas sexan suaves.

Tocante á demografía do municipio, compre salientarmos unha perda demográfica dende principios do século XX. Non obstante, dende 1970 prodúcese un estancamento ata o intre actual. Sen dúbida, a consecuencia de todo este proceso é un crecemento vexetativo negativo, onde un proceso migratorio (1950-70) e unha baixa taxa de natalidade son os trazos máis característicos da poboación do concello.

Santuario dos Remedios

Dende o punto de vista histórico, todo o val de Mondoñedo foi centro de asentamentos que, logo, serían o fundamento do futuro burgo. Así do Neolítico e da Idade do Bronce consérvanse dolmens, petróglifos... Tamén hai unha importante cultura castrexa, que está reflectida, entre outros, nos castros de Os Castelos de Viloalle ou no de Zoñán dos Remedios. Da época romana hai restos de calzadas. Nesa época, é posible que a poboación estivese

asentada no actual barrio de Os Castros e paseniño iría desprazándose cara ás terras máis baixas.

Con respecto á orixe da diocese, probablemente comeza no século V coa chegada dun grupo de bretóns que funda a diocese britoniense. Non obstante, o auxe de Mondoñedo non comeza ata o ano 1117, cando se

sitúa a sé da diocese en Vilamaior, que ata entón estivera situada en San Martiño de Mondoñedo. Neste auxe tamén intervéñen Alfonso VII quen no ano 1156 eleva o concello á categoría de cidade. Logo, en 1182, Fernando II decide trasladar a diocese a Ribadeo, pero esta retorna a Mondoñedo sobre o 1230, época na que comeza a construción da catedral.

O bispo Sarmiento reedificou este templo no ano 1738

Polo ano 1320 iníciase a construción dunha muralla coa finalidade de pechar a cidade e, deste xeito, poder evitar a entrada de pestes e protexer a súa actividade económica. Logo, o século XV caracterízase, entre outros trazos, porque Mondoñedo foi escenario dalgunhas revoltas, como a que culminou coa execución do mariscal Pedro Pardo de Cela, no ano 1483, por orde dos Reis Católicos.

Dende comezos do século XVI ata o ano 1834, Mondoñedo foi unha das sete provincias do Reino de Galicia e un lugar de paso de peregrinos polo camiño de Santiago na súa ruta da costa.

Por outra banda, a actividade económica do concello baséase no sector primario, que ocupa un 42,2% da poboación activa. Neste sector hai que facer referencia á gandería, proxectada de cara á produción láctea e cárnica; ás hortalizas, de especial consideración na provincia; e á riqueza forestal, que foi un importante soporte para o desenvolvemento da industria da madeira.

Así mesmo, a capital municipal desempeña unha importante función comercial e administrativa, ocupando a un 30,14% da poboación activa, mentres que un 18,8% traballa na industria e un 8,2% na construción.

Trazos históricos e artísticos sobre o Santuario.

Nos seus inicios, o santuario dos Remedios foi unha ermida construída na Pena do Outeiro polo bispo de Mondoñedo D. Frei Francisco de Santa María Benavides a mediados do século XVI. Este prelado pasaba unha escritura perante Fernán Marques, o 13 de decembro de 1558, na que outorgaba a devandita ermida, unha casa e herdades que se encontraban contiguas, dúas eguas e un *rocín* castaño escuro.

Tralas reedificacións levadas a cabo polos bispos D. Francisco de Torre y Grijalva (1658) e D. Manuel Navarrete Ladrón de Guevara (primeiro decenio do

Esmoleiro da Virxe dos Remedios

século XVIII), o edificio actual construíuno o importante bispo D. Frei Alejandro Sarmiento de Sotomayor no segundo cuarto do século XVIII.

Ritual de "poñer o Santo"

No ano 1938, con motivo de celebrarse o segundo centenario da reedificación do santuario polo bispo Sarmiento, a Corporación municipal a instancias do Alcalde, tomou o acordo de asistir dun xeito perpetuo á misa solemne e á procesión o día da festividade da Virxe e, ademais, contribuír ó sostemento de dúas lámpadas votivas para lucir de modo continuo perante á Virxe. Tamén se acordou que o Alcalde, no nome da vila, realizase unha ofrenda de 380 pesetas, así como proclamar a Virxe dos Remedios "*Patroa do Excmo. Concello de Mondoñedo*".

Por outra banda, e tendo en conta a devoción que se profesa á patroa de Mondoñedo en todo o territorio a que alcanzaba a antiga provincia de Mondoñedo e na xurisdición que se estende a actual diocese, acordan xestionar dos concellos de Ferrol, Ortigueira, Ribadeo, Vilalba e Viveiro, a súa adhesión ós dous primeiros acordos da Corporación municipal mindoniense, levando a cabo cada un dos citados concellos a ofrenda de cen pesetas. As corporacións das cidades e vilas mencionadas aproban a proposta, adheríndose á iniciativa do concello mindoniense. Dende aquela data celébrase no santuario dos Remedios a ofrenda á advocación mariana, que é iniciada polo concello de Mondoñedo no ano devandito, e, logo, polos outros concellos seguindo unha rigorosa orde alfabética. Polo tanto, a festa da patroa adquire un importante

esplendor, xa que, acompañando á Corporación municipal, encargada de realizar a ofrenda, adoitan acudir numerosos fieis, así como as primeiras autoridades civís, eclesiásticas e militares da capital da provincia. Esta iniciativa levada a cabo polo concello mindoniense goza dun decidido apoio do entón bispo de Mondoñedo D. Benxamín de Arriba y Castro.

D. Fernando Quiroga Palacios, sendo bispo de Mondoñedo, conseguiu que o papa Pío XII, no ano 1949, declarase á Virxe dos Remedios patroa da cidade de Mondoñedo e de toda a diocese. O insigne doutor D. Fernando Quiroga quere comunicar ó pobo mindoniense tan grato evento. Así, o domingo día 9 de setembro, oficia un solemne *Te Deum* no santuario dos Remedios, ó que asisten o Ilmo. Cabido, o Excmo. Concello, as autoridades, o Seminario Santa Catalina, as organizacións de Acción Católica, a confraría dos Remedios mailas asociacións piadosas, as parroquias de Santiago e Carme con cruz alzada e numerosos fieis, que ocuparon tanto o amplo templo, como o adro

Ritual de contacto coa imaxe da Virxe

e gran parte da alameda dos Remedios. Neste oficio relixioso sobe ó púlpito o doutor Fernando Quiroga Palacios quen, dando conta do rescrito pontificio, pronuncia un fermoso parlamento no que exalta o fervor da diocese de cara á Virxe dos Remedios e fai alusión ós seus antecesores que tanto se dedicaron a este santuario.

Non obstante, a grande homenaxe á Virxe dos Remedios vaina promover D. Fernando cando acada a súa Coroación Canónica no ano 1954, data na que xa era arcebispo de Santiago de Compostela e rexía a sé mindoniense D. Mariano Vega Mestre.

O santuario dos Remedios está situado na igrexa parroquial do mesmo nome. Presenta unha forma de cruz latina mais tan pouco pronunciada que case

Grupo familiar realizando o "ritual de circunvalación" arredor do Santuario

parece grega. As naves, os brazos do cruceiro e a capela maior cóbrense con bóvedas de canon, sendo moi orixinal a disposición do transepto que forma un octógono de catro lados máis grandes e outros catro máis pequenos.

A fachada principal amosa dous corpos con pilastras e tamén a seguinte inscrición na que se lee: *Esta capilla se principio en el mes de junio de 1733 y se acabó en junio de 1738, siendo obispo y Sr. de Mondoñedo, Dn. F. Ant. Alexandro Sarmiento de Sotomayor.*

En canto ós retablos que encontramos no seu interior, distinguimos o retablo maior, de estilo barroco. O seu dourado contratouse no ano 1745. Mostra dous

corpos, con camarín e no seu interior a Inmaculada de importante talla e estufado; outro camarín coa imaxe dos Remedios e, por riba, a Asunción da Virxe. No segundo corpo, amósanse as imaxes de San Ildefonso e San Anselmo, e no primeiro, San Bernardo e San Ruperto. Todas as imaxes están estufadas.

No transepto, hai catro retablos: dous de estilo barroco e dous de estilo rococó. Todos eles situados no seu corpo superior, enmarcan as ventás. Nos de estilo barroco, un deles mostra unha bonita imaxe de Santa Escolástica e o outro amosa un San Bento. Respecto ós de estilo rococó, nun deles hai un fermoso lenzo da Virxe e o Neno, moi do estilo dos pintores cortesáns do século XVIII.

Nos extremos do cruceiro hai outros dous retablos, de estilo barroco, que son os máis antigos de todos, que mostran certa influencia popular. Son brancos, vermellos e verdes. Un dos relevos é un nacemento de execución moi fina, no que un dos pastores toca a gaita galega.

Finalmente no muro esquerdo da nave, encóntrase o sepulcro do bispo Sarmiento, do ano 1759. Presenta un lenzo do século XVIII da crucifixión.

A Confraría da Virxe dos Remedios.

No ano 1740 o bispo Sarmiento fundou esta confraría, á que podían pertencer fregueses de ambos os dous sexos. Ó longo dos anos pasou por diferentes

Cesión da imaxe da Virxe dunha devota a outra para comezar co ritual.

vicisitudes ata o punto que, no ano 1772, varios confrades tentaron unila á da Nosa Señora, erixida na parroquial de Santiago. Desde esa data non hai actas nos libros da confraría dos Remedios, polo que non sabemos se se realizou a unión ou se, pola contra, aquela tivo unha existencia decadente.

Nos comezos do século XX, D. Manuel Fernández de Castro, bispo de Mondoñedo, deulle un importante pulo á confraría, acadando que numerosos fregueses se fixeran confrades desta asociación.

Haí dous tipos de confrades: os de estatuto e os de indulxencias e sufraxios comúns. Os confrades de estatuto aboan unha cota de entrada de cincuenta céntimos, se son menores de idade; dunha peseta, se son adultos; e de dúas pesetas, se cumpriron os sesenta anos. Ademais, todos teñen que entregar unha cota anual de cincuenta céntimos. Non obstante, os confrades de indulxencias e sufraxios comúns só deben aportar unha peseta sen cota ulterior.

Todos os confrades gañan indulxencia plenaria o día de ingreso, o día da festa dos Remedios e no intre da morte. Tamén son partícipes do oficio fúnebre que mensualmente se ten polos finados e as obrigacións dos vivos. Ademais, os confrades de estatuto teñen outras grazas: a asistencia do estandarte da confraría ós actos do enterro; a unha misa polos confrades falecidos, colocándose candeas na casa mortuoria; a doce fachas que se colocan ó redor do túmulo durante as honras fúnebres, se o falecemento do confrade ten lugar na parroquia dos Remedios. Pola contra, se a morte sucede noutra parroquia da vila ou da diocese pagarase o importe do alumeado ó párroco correspondente.

Por outra banda, a confraría, aparte dos oficios da parroquia, celebra ademais algúns propios da asociación, como unha función mensual, con rosario, oracións tomadas da novena e bendición co Santísimo, unha función semellante á mensual todos os sábados e anualmente a solemne novena e a conmemoración da festa o día dos Remedios.

Piedade popular.

A este recinto sagrado, o segundo domingo de setembro do ano 2012, acudiron devotos procedentes non só da comarca mindoniense senón tamén doutros concellos limítrofes, como o Valadouro, Lourenzá,

Alfoz, da cidade de Lugo e tamén da Mariña lucense nororiental¹.

Os pedimentos máis usuais adoitan ser por doenzas humanas. Non obstante, tamén houbo rogativas de carácter precautorio de doenzas e da facenda familiar. E, ademais, pregouse á Virxe por problemas de índole familiar e social, entre os que houbo que distinguir a falta de traballo, o consumo de droga etc. Agora ben, o pedimento vai vinculado ó cumprimento dunha serie de promesas, que poden levarse a cabo, indistintamente, denantes ou despois da concesión do

Figuras de cera situadas no altar

rogo. E para iso, os fieis adoitan tomar parte en diferentes rituais e cumpren diversas ofrendas, que describo a seguir:

Nove días denantes da festividade, un bo número de devotos da vila mindoniense e de parroquias limítrofes participaron na novena, na que tiveron lugar, en sesión matutina e vespertina os habituais sermóns, misas, oracións propias de cada un dos nove días e rezo de rosarios. A comezos do século XIX, compúxose esta novena, da que non sabemos quen foi o autor dun xeito oficial. Non obstante, segundo a tradición, parece que foi realizada por D. Antonio María de Castro Neira, crego de San Pedro de Argomoso dende o ano 1810 ó 1826.

¹ Estámonos referindo ó ano 2005. A festividade da Virxe dos Remedios sempre se conmemora o segundo domingo de setembro.

Neste día, os devotos, logo de acceder ó templo, oíron unha das sete misas que se oficiaron ás nove, dez e once da mañá, ó mediodía, e a unha, seis e oito da tarde. O luns ás doce celebrouse un oficio relixioso polos confrades defuntos.

Ademais, no interior do santuario poñen o santo. Este ritual realizouse no presbiterio e no lado dereito do cruceiro, onde dous fregueses dos Remedios, con sendas imaxes pequenas da Virxe, fixeron unha cruz por riba da cabeza dos fieis, que bicaron a imaxe mariana, mentres os poñentes recitaban a seguinte xaculatoria:

Cristo vive,
Cristo reine,
Cristo te libre de todo mal. Amén.
Que a Virxen dos Remedios,
che dea a sanidade,
e che cure a enfermidade. Amén.
Polo poder que Dios ten
e a Virxen María. Amén.

Así mesmo, os devotos levaron a cabo outro ritual de contacto consistente en tocar cuns panos ou coas súas mans a advocación mariana dos Remedios, situada no lado esquerdo do cruceiro. Logo, pasáronos pola cara e outras partes do corpo cunha finalidade precautoria e curadora.

Por outra banda, no adro da igrexa os fieis realizaron o ritual de circunvalación e participaron na procesión. O

ritual de circunvalación consistiu en dar unha ou máis voltas ó redor da igrexa, de pé e calzados, portando nas súas mans unha imaxe da virxe. A medida que os fieis remataban o ritual ían pasando a imaxe mariana a outros, que o ían iniciar.

A procesión percorre algunhas rúas da vila mindoniense.

As doce, o novo bispo da diocese de Mondoñedo-Ferrol, D. Manuel Sánchez Monge presidiu a misa solemne no transcurso da cal o alcalde de Ferrol D. José Manuel Rei -ano 2012- realizou a tradicional ofrenda á Virxe dos Remedios, patroa da diocese de Mondoñedo-Ferrol². Ó finalizar a misa solemne, formouse a procesión que percorreu a Rúa das S. Lucas, subiu pola Alameda dos Remedios, dende onde retornou ó templo parroquial. Os elementos que interviñeron no desfile procesional ían dispostos do seguinte xeito:

- A cruz parroquial e dous ciriais levados por rapaces da freguesía dos Remedios.

Exvoto peculiar da mariña: un veleiro.

² O alcalde ferrolán estivo acompañado non só dunha representación municipal da cidade, que preside, senón tamén de rexedores doutros municipios diocesanos, como Ortigueira, Ribadeo, Vilalba, Viveiro e da vila anfitriã, Mondoñedo.

- O estandarte parroquial levado por tres mozas vestidas co traxe galego.
- Un grupo de gaitas.
- A imaxe da advocación mariana levada nas andas por oito devotos e fregueses da comunidade parroquial.
- O bispo da diocese de Mondoñedo-Ferrol e os cregos concelebrantes.
- As autoridades do Concello e doutras localidades pertencentes ó partido xudicial de Mondoñedo, que van acompañando ó alcalde que fixo a ofrenda a á Virxe dos Remedios.
- Os fieis colocados sen distinción de idade e sexo.

A advocación mariana, sae en procesión dúas veces ó ano: na festividade dos Remedios, e na procesión do Corpus, acompañando ó Santísimo, que sae da Catedral.

Non obstante, no transcurso dos anos houbo unha serie de procesións penitenciais nas que a imaxe da Virxe saíu do seu santuario pola súplica colectiva dos seus devotos que solicitaban a súa intercesión perante algunha calamidade.

No ano 1651, por mor dos estragos que estaba ocasionando un temporal entre os mindonienses, as autoridades do Concello decidiron levar en procesión a advocación mariana dos Remedios ata a Catedral, onde se celebrou unha Novena. O Cabido e o Deán doaron unha alfaia á Virxe por valor de douscentos reais.

Así mesmo, o 7 de xuño de 1808, a advocación mariana dos Remedios foi levada en procesión ata a Catedral, onde se lle celebrou un novenario para suplicar a súa mediación na loita que se iniciara contra os franceses.

A mediados do século XIX, a vila mindoniense viuse afectada por unha epidemia de tifo. Isto motivou que o bispo da diocese, D. Tomás Iglesias y Barcones, mandase realizar procesións penitenciais ó santuario dos Remedios coa finalidade de pregar á Virxe a súa intercesión perante aquela calamidade que estaba sufrindo a vila.

Respecto ás ofrendas, compre sinalar que estaban ligadas ó pacto baseado na reciprocidade, que esixe

Detalle da procesión

do devoto a entrega dalgún ben para propiciar ó ente sagrado ou para compensalo polo favor acadado. Polo tanto, é común que se depositen diferentes ofrendas no transcurso da festividade.

Unha ofrenda moi xeral é a de cera. Algúns devotos compraron candeas da súa mesma altura e adoitaron oír unha das misas oficiadas no santuario coa candeia acesa. Houbo quen trouxo figuras de cera que representan total ou parcialmente o corpo humano. Estas adoitaron deixalas nun altar, situado ó inicio do lateral dereito do cruceiro³.

Outra ofrenda característica foron os estipendios en misas⁴. Tamén ofreceron esmola en metálico que depositaron nun peto dedicado á Virxe dos Remedios, que está situado no lado dereito da entrada ó santuario.

Segundo Trapero Pardo, no interior do recinto sagrado consérvanse exvotos das máis variadas características, como un barco de vela, o vestido e o cabelo dunha persoa doente, as muletas dalgún coxo, os cadros con dedicatorias de agradecemento á Virxe.

³ A ofrenda das candeas da mesma altura que os devotos aínda é algo moi habitual nos santuarios marianos.

⁴ No ano 2005, os devotos ofreceron unhas 200 misas, que tiveron un prezo de sete euros por unidade.

Así, nun dos lenzos da parede do Santuario había un cadro ó óleo, de regular factura, que é o retrato dun cabaleiro, vestido a usanza do século XVIII, e que nunha actitude de reverencia, coas mans unidas, parece querer afirmar o que di a lenda pintada ó pé do devandito retrato: "Hallándose el señor Dn. Josef Esteban Somoza y Suarez enfermo. un deboto de la Virgen Santísima de los Remedios ymploro su auxilio yrecobro su sal. Año de 1791".

No intre actual, os fieis aínda perciben o veleiro, situado no lado esquerdo do cruceiro.

Ademais, compre sinalar que esta advocación mariana recibiu , segundo Lence-Santar e Guitián, importantes exvotos durante os séculos XVIII e XIX.

Así, no ano 1781, o veciño de Manila, D. Antonio Rivera Montenegro, natural de Galdo (Viveiro), dispuxo en testamento que os 40.000 pesos de capital que posuía se investisen, unha parte en cultos e outras mandas piadosas na igrexa dos Remedios, e a outra a favor de parentes pobres da parroquia natal.

D. José María de Luaces y Presno, devoto entrañable da Virxe, en testamento de 31 do Nadal de 1830, doou á advocación mariana as seguintes alfaias: un reloxo de ouro, ornado con perlas e cunha cadea, tamén de ouro; un solitario de ouro, cun brillante do tamaño dunha abelá; un anel de ouro, cun reloxo no medio, ornado de diamantes; unha cruz de ouro, adornada de diamantes e, como remate, outras tres cruces de ouro, ornamentadas con esmaltes brancos.

Por outra banda, neste templo hai un ritual consistente en tocar as campás cando ameaza unha treboada. A orixe deste rito radica nunha forte treboada que afectou antano ás terras do val de Mondoñedo, agás as que estaban próximas ó santuario.

Todos estes elementos tentan ser, en suma, un reflexo da manifestación devota á Virxe. E o sentir popular quixo perpetuar tamén tan fonda expresión por medio dalgunhas cantigas, algunha en galego, e as mais delas en castelán:

Mondoñedo está nun baixo,
Vilanova, nun baixiño,
Nosa Virxen dos Remedios
está á beira do camiño

Virgen de los Remedios
remediadora,
remédíame mi alma,
que es pecadora

La Virgen de los Remedios
es pequeñita y galana:
¡Ni que bajara del cielo
el pintor que la pintara!

Virgen de los Remedios,
¿cómo es tu manto?
Del color de los cielos,
azul y blanco

Ademais do sentir popular algúns poetas mindonienses, como Lence Santar, Noriega Varela, José María Fernández e Trapero Pardo dedicáronlle fermosos poemas, dos que extractamos as seguintes estrofas.

LENCE SANTAR.

¡Ti fuches a salvadora
das traíneiras de Morás,
cando na illa Colleira
se puso tan crecha a mar!
¡Ti fuches a salvadora
das sete lanchas rinlegas
cando pescaban coa raba
nas augas de Benquerencia!
¡As lanchas dos de Fazouro
a Ti che deben a vida
ó estar largando nas redes
a carón da Forcadiña
¡aquel día de San Campio,
cando as tres lanchas de Cangas
ó fuxiren da galerna
¿quen sinon Ti as salvaba?
¡E Ti fuches quen salvaches
ós marino do Barqueiro
cando aquela noite moura
tanto refoleaba o vento!
¡As lanchas dos de Celeiro
frente ó cabo de Burela,
¿quen os salvou sinon Ti,

Miña Santa, Miña Reina?
A venerarte aló vamos
os de Nois i os de Rueta,
os de Faro e Portochao,
os de Landrove e Xunqueira
e tamen os de Viveiro.

NORIEGA VARELA.

Santiña churrusaqueiriña,
maja Virxen dos Remedios
a miña mai-santa amiga
que de Dios goce no ceo
xa saberás que a levaron,
tras da cruz, pró cimiterio;
i-ora si Tu non m'amparas,
desamparado me vexo;
i-ora si non me recolles,
quen me recolla non teño,
iSantiña churrusaqueiriña,
orgullo de Mondoñedo!.

O cantar que a Virxe canta
cando arrola ó seu Meniño;
imeu caravel, miña rosa!
imeu bico de paxariño!
Santiña milagrosiña
¿lémbreste? ...a nosa casiña
onda a tua.

JOSÉ MARÍA FERNÁNDEZ

Llegué al Santuario
donde estaba mi Reina,
me postré ante sus piés de rodillas
y miréla tan bella cual era.
Ella abrió sonriente sus labios,
en un postrer reflejo,
los que tienen sonrisa sincera,
los que tienen dulzura de mieles,
los que tienen olor de azucena,
aroma de rosas,
perfume de esencias.
Y volvióme serenos sus ojos,
los que al alma muy hondo penetran,
los que brillan cual fúlgidos soles,
los que borran angustias y penas

TRAPERO PARDO

Anochece... La ermita está desierta
Simula un firmamento
-a escala reducida- la cúpula. Y bajo ella
es corpóreo el silencio...
Hay un rayo de luz, esmorecido
sobre el cristal que cubre a Jesús Niño,
que mora de Gertrudis en el pecho.
los que tienen dulzura de mieles,

Paredes con exvotos.
iPacíficos trofeos,
que la Señora alcanza en sus combates
contra el dolor! ...Humildes, polvorientos,
mudos, ipero con voz que la Patrona
sabe discriminar!...Voces al viento
imas ninguna perdida!...Pues de todas
conoce ella el acento...

Cumpridos os oficios relixiosos, os devotos e fregueses da comunidade participaron do feiral laico, que estaba situado na Alameda dos Remedios, próxima ó santuario. Era o intre de percorrer os diferentes postos que tiña o feiral, ben para degustar o polbo, mercar rosquillas ou outras lambetadas, e xoguetes que logo podían causar a ledicia de pequenos e maiores.

Á noite, tanto as verbenas como as diferentes atraccións que hai ó carón do campo da festa, eran un bo reclamo para todos aqueles que aínda tiñan ganas e folgos de botar un baile e gozar dos diferentes carruseis.

Antano nestas festas adoitaba celebrarse, ás veces, unha corrida de touros. Non obstante, un dos actos máis populares era "a popular corrida do Tanguero". Tratábase dun enorme monicaco xiratorio de madeira, que representaba a un soldado vestido á usanza dos vellos *tercios* españois, con casco, armadura, etc. Tiña os brazos en cruz. Dunha man pendía un escudo e da outra un saco, que contiña area, cinza, etc. Os que tomaban parte como atacantes ían armados de longas lanzas de madeira e acometían ó Tanguero empuxando o escudo que levaba na man. Como o monico xiraba dun xeito rápido, ó menor impulso, se o atacante non acadaba saír do radio de acción dos brazos do Tanguero era golpeado polo saco que este levaba na man, producíndose escenas divertidas.

A estas festas acudía todos os anos o popular gaiteiro Coruxeiras, que deleitaba ó público asistente coas súas muiñeiras e alboradas.

AS SAN LUCAS DE MONDOÑEDO.

Orixe e trazos históricos das San Lucas.

Trátase dunha feira outonal, de carácter anual, dedicada ó gando cabalar, mular e asnal, aínda que tamén se comercializan produtos propios desas datas como noces, castañas, abelás, fabas, garavanzos etc. Nelas vendíanse ademais, segundo Lence Santar, variedade de obxectos necesarios para o quefacer vital, como ferramentas e diversos obxectos de ferro para o campo dos famosos ferreiros de Ferreiravella ou Riotorto; cestos e cestiñas de Budián e outras parroquias do Valadouro; peites para teares de Bretoña e Aldulfe; rocas, fusos e parafusos de Riotorto e Coubeira (Mondoñedo); navallas, coitelos e tesoiras de Taramundi (Asturias) e a Pontenova; pezas de barro de Mondoñedo; lá, lenzos do país e típicas teas de lá e lenzo do Valadouro.

Nos seus inicios tiña unha duración de oito días; non obstante, co paso dos anos quedou reducida ós catro ou cinco días máis próximos ó 18 de outono. Noutroira, ademais dos feirantes e tratantes da comarca mindoniense, viñan tamén outros pertencentes ás comarcas veciñas e mesmo de fóra de Galicia, como Aragón, Andalucía, Valencia, ambas as dúas Castelas e Asturias. Só do partido xudicial de Mondoñedo acudían, entre outros, os seguintes tratantes de gando:

Paco do Trece, de Carballido do Valadouro; *o Fero*, de Vilaronte (Foz); *Picouto e o Dos Lagos*, de San Martiño de Mondoñedo (Foz); *Modesto*, de Oirán (Mondoñedo); *García e Xurxo* de Cadavedo (A Pastoriza); *Manuel de Paulo e Manuel do Pozo*, de San Adriano (Lourenzá); *Ramón da Carreira*, de Galgao (Abadín); *Daniel das Barxas*, de Quende (Abadín); *Méndez*, de Moncelos (Abadín); *José da Carreira*, de Curros, e *Valdés*, de A Graña (Abadín).

Esta ampla área de influencia da feira deu lugar a que, dende sempre, fose considerada como unha das máis relevantes do Noroeste peninsular.

Respecto ás súas orixes, sabemos que o rei Alfonso VII deu a Vilamaior, antigo topónimo da vila mindoniense,

Cartel das festas do ano 2012

o título de cidade. A concesión deste recoñecemento motivaba que a poboación adquirise unha serie de prerrogativas, como ter mercado en todas as quendas do ano, e celebrar unha feira, durante oito días, na festa do 15 de agosto, dedicada a Santa María. Non obstante, anos despois, esta feira de Agosto trasladouse ó 18 de outono, data na que a igrexa conmemoraba ó apóstolo San Lucas, o que deu lugar ó xurdimento do nome actual das feiras: *As San Lucas*. O motivo deste traslado estivo relacionado co feito de que nestas datas había pouca asistencia de paisanos e público en xeral, xa que os labores ligados co campo impedíanlles vir á feira. Pola contra, no outono, as tarefas son máis liviáns, e ademais os campesiños podían comercializar os excedentes das súas colleitas.

As primeiras referencias documentais desta feira datan dos anos 1536 e 1669. O 16 de abril de 1669, perante a solicitude de varias localidades, o Concello declarou libres de imposto o pan, o trigo, os capóns, os xatos, a manteiga, as froitas, as aves, os ovos, as coles, liñaza, etc. Mais dispuxo que se cobrara dos lenzos, gando de catro pés, estopa e saial, pescado de mar e

O San Lucas é venerado no Templo dos Remedios

non de río e máis cousas que viñesen de fóra de Galicia ou pertencesen ós gremios da cidade.

Malia as vantaxes do cambio de data, no ano 1757 un grupo de mindonienses decidiu recuperar a data orixinal de celebración da feira. Polo tanto pediron o permiso necesario ante a corte española. Non obstante, o cambio non deu resultado, e a feira volveuse celebrar no mes de outono.

Non hai noticias de que se levaran a cabo festexos e concursos polas feiras de S. Lucas ata finais do último terzo do século XIX. Así, nas feiras anuais de San Lucas do ano 1895, celebráronse unhas brillantes festas na vila mindoniense, planificadas por D. Emilio Tapia e Rivas, avogado e culto periodista. Coma sempre, houbo unha grande exposición de gando cabalar, colaborando a Deputación con 500 pesetas, e con outras tantas o Ministerio de Fomento. Logo, o días 18 e 20, leváronse a cabo no campo dos Remedios dous importantes verbenas e unhas sesións de fogos artificiais. O día 19 tivo lugar a festa relixiosa que anualmente conmemoraba a consagración da catedral; ó remataren o oficio relixioso saíu a procesión que, presidida por D. Manuel Fernández Castro, bispo da diocese, percorreu as naves da catedral. Neste día distribuíronse entre os probes mil bolos de pan, a metade dos cales foron dados polo prelado e a outra metade polo orfeón e a rondalla. O día 21 celebrouse tamén un certame literario no salón teatro do casino, que foi presidido por D. Manuel Murguía e fixo de secretario D. Emilio Tapia e Rivas. Repartíronse

dezaioito premios. Un deles, baseado na mellor poesía costumista galega, foi concedido ó poeta mindoniense D. Antón Noriega Varela, pola súa poesía "De Ruada". Ademais, nestas feiras houbo un concurso de gaitas galegas, tomando parte, entre outros, os famosos gaiteiros do Xuio, de Cangas de Foz, e Ledín, de Fanoi (Abadín).

Compre salientar que, denantes do ano 1895, houbo xa concursos de gando cabalar no 1887-89 e, logo do 1895, celebráronse nos anos 1907, 1915, 1948, 1951 e 1952. Todos estiveron organizados polo concello, agás o de 1907, que correu a cargo da comisión organizadora das festas do S. Lucas. No concurso do ano 1952, houbo tamén grandes festas por iniciativa do alcalde D. Alejo Barja Prieto.

Así mesmo, dende o ano 1941, as feiras outonais do S. Lucas non foron a menos e os prezos aumentaron. Así, mentres que no ano 1941, houbo un total de vendas aproximado de 1.932.000 pesetas, pola contra, no ano 1950, as vendas importaron os 3.000.000 pesetas.

Ritual de contacto coa imaxe do Santo

As San Lucas na actualidade.

Neste século, houbo anos nos que as festas comezaron o día 16 de outono e remataron o 20 do mesmo mes. Cada un dos días tiña asignado un nome: o día 16, día dos "Revésperas"; o 17, día dos "Vésperas"; o 18, día de "As San Lucas"; o 19, día do Medio; e o 20, día "das Maulas".

No ano 2005, as feiras e festas celebráronse dende o día 14 ata o 19 de outono, sendo o día principal o 18, día propio de S. Lucas⁵.

O día 14, ó serán, lanzáronse potentes bombas e volteáronse as campás da catedral para anunciaren o inicio das feiras e festas. Logo, as autoridades do Concello, acompañados da raíña e damas de honra, así como dos Cocos e Cabezudos, inauguraron a iluminación que ía ter a vila durante as festas actuais, así como o feiral da Alameda. A continuación, no salón de actos do Instituto, o cóengo da catedral mindoniense D. José López foi encargado de pronunciar o pregón das festas do presente ano. Á noite dúas orquestras amenizaron a primeira verbena popular das festas.

O día 15, diferentes grupos levaron a cabo pasacalles pola vila. Logo, ás once da mañá, inaugurouse a terceira mostra de oficios tradicionais e produtos artesanais, que permanecerá aberta ata o próximo día 18. Os once expositores que interviñeron na mostra, estiveron situados no interior dunha carpa duns 100

Na festividade do San Lucas adoita tamén bicarse a imaxe da Virxe dos Remedios

⁵ Houbo anos, como no 2006, que os festexos duraron dez días. De todos os xeitos as festas adoitan durar cinco días.

metros cadrados, que habilitou o concello e que estivo situada na praza do mesmo nome. Estes expositores tiveron como finalidade proxectar ó exterior os seus traballos de ourivería, produtos de prata, zocos e zocas, cerámica, coitelos, obxectos de decoración, etc.

Este mesmo día, no campo coñecido como "A Granxa", abriuse ó público a "Feiramostra das San Lucas", que ata o día 18, amosou diferentes marcas de coches así como maquinaria agrícola e industrial. Denantes de xantar, celebrouse unha breve sesión musical, e á noite dúas orquestras encargáronse de facer agradable a espera ós centos de persoas, que agardaban o concerto do dúo madrileño "Pereza", previsto para as doce na praza da catedral.

Os días 16 e 17, diferentes grupos realizaron pasacalles pola vila. Logo, celebrouse denantes de xantar unha breve sesión musical, e á noite dúas orquestras deleitaron ás moitas persoas que participaban na verbena.

O día 18, día principal das festas, saíron os Cocos e os Cabezudos, e diferentes grupos levaron a cabo pasacalles pola vila. Neste día, a comisión de feiras e festas, e as autoridades do concello inauguraron a "feira equina", situada no campo dos Paxariños.

A feira de gando cabalar converteuse nun importante foco de atracción para todo este sector gandeiro. Os propietarios das cabanas de gando equino colocáronse, dende primeiras horas da mañá, no campo dos Paxariños. A organización destinou 5.000 euros para impulsar este mercado, que o ano que ven cumpre 850 anos de celebración ininterrompida. Deste presuposto, case 4.000 euros destináronse ós diferentes premios da feira⁶.

6 Premios da Feira mindoniense: Ano 2005:

1. Maior número de cabezas de gando de monte. Mínimo, 100 cabezas: 700 euros.
2. Maior número de gando de monte. Mínimo, 60 cabezas: 450 euros.
3. Mellor cabalo galego de monte, macho e femia: 100 euros cada un no primeiro premio, e 60 euros cada un para o segundo premio.
4. Sete premios a grupos de máis de 25 cabezas, de 150 euros cada un.
5. Grupo de máis de 25 cabezas de mellor calidade, 150 euros.
6. Mellor cabalo de tiro, percherón ou bretón. Macho e femia: 100 euros cada un no primeiro premio; 60 euros os segundos clasificados, e 30 euros para os terceiros.
7. Premio especial ó mellor burro e burra: 60 euros.
8. Mellor mula macho ou femia: 60 euros.
9. Mellor poldro nacido no ano 2005: 60 euros o primeiro clasificado e 30 euros para o segundo.
10. Premio especial de 60 euros ó cabalo mellor enfeitado.

Gando equino na feira do "Campo dos Paxariños"

No recinto feiral concentrábanse habitualmente unhas 1.000 reses e incluso máis, procedentes de lugares con tradición de gando de monte, como Argomoso, Curros e Campo de Oso (Mondoñedo), A Gañidoira (Muras), O Cadramón (Valadouro), Montouto e Labrada (Abadín), Moeche (Ferrolterra -A Coruña), etc.

No ano 2005 unha folga do transporte deu lugar a que a feira se vise minguada considerablemente en compradores e vendedores. Malia este obstáculo, a maioría dos animais do feiral foron cabalos e eguas de poucos anos. Tamén, houbo algúns équidos amestrados e preparados para a monta. Os seus prezos oscilaron segundo a idade e calidade do animal. Segundo Casiano Folgueira (Santa María Maior-Mondoñedo), os poldros correntes vendéronse entre 100 e 150 euros. Non obstante, unha boa poldra podía chegar a custar ata os 500 euros. Francisco García (A Pastoriza), díxonos que os poldros algo bos podían chegar a custar ata 300 euros. Unha egua de calidade non se encontra por menos de 350 euros. Un cabalo amestrado e disposto para a monta, podía chegar a valer uns 600 euros.

Respecto ós actos oficiais incluídos no programa festivo, cómpre salientar que os Concellos de Ferrol e Mondoñedo reforzaron este día a súa irmandade con varios actos conxuntos entre corporacións. A partires de agora, cada día grande das San Lucas, a corporación ferrolá, acompañada polos veciños que queiran sumarse, virá a vila mindoniense. E o día de S. Xosé, os mindonienses acudirán a Ferrol. Non obstante a idea é que a irmandade teña un carácter participativo,

que deberá traducirse na reivindicación conxunta das orixes da Diocese e do legado espiritual dos primeiros bispos bretóns, na promoción de rutas turísticas que axuden a promover internacionalmente o patrimonio de Ferrol e de Mondoñedo, na protección do patrimonio monumental diocesano etc.

Ademais, o Real Coro "Toxos e Froes" de Ferrol, co gallo de se cumprir os cincuenta anos da publicación de "Merlín e familia" do escritor mindoniense Álvaro Cunqueiro, utilizou este día de As San Lucas para conceder o premio das letras de Bretaña ó escritor chairego Darío Xoán Cabana e tamén galardoar a once personalidades por manter vivo o espírito do devandito escritor. Así, citamos a Enrique Cal Pardo, Xosé Manuel Carballo Ferreiro, Félix Villares Mouteira, Ramón Loureiro, Carmiña Cunqueiro, Francisco Fernández del Riego, Francisco Mayán Fernández, Esperanza Piñeiro, Ramón Pernas, Xulio López Valcarcel e Manuel Montero.

No ano 2012, as feiras e festas de "As San Lucas" celebráronse dende o día 17 ata o 21 de outono, sendo o 18 o día principal dedicado á festividade do santo.

O mércores día 17 abriuse a edición número 856 das devanditas feiras e festas, que están consideradas como das máis antigas de Galicia. Ás 13 horas, o disparo das potentes bombas e o volteo das campás maiores da catedral anunciaron o comezo dos festexos. Logo, ás 19 horas levouse a cabo a chegada tradicional á feira dunhas 300 reses de gando equino, pasando pola ponte do Pasatempo, os Muíños, praza do Seminario, praza da Catedral, Fonte Vella, con chegada ó "Campo dos Paxariños". A continuación, ás 19,45 horas tivo lugar na "Casa do Concello" a recepción oficial do pregoeiro D. Ramón Villares Paz, presidente do Consello da Cultura Galega e das diferentes autoridades. Ás 20 horas leváronse a cabo diante das tumbas de Manuel Leiras Pulpeiro -escritor- e de Pascual Veiga -músico- sendas ofrendas florais nas que o grupo entre "Lusco e Fusco" interpretou o Himno Galego. De seguido a comitiva e carroza das San Luqueiras partiu cara o Auditorio Municipal Pascual Veiga, acompañados polos Cocos e Cabezudos, onde o doutor D. Ramón Villares Paz ía pronunciar o pregón, e, logo, ía ter lugar a actuación do coro "Mestre Pacheco" da Escola Municipal "O Pallarego" de Mondoñedo. Como remate, as orquestras Marbella e Palladium amenizaron na Alameda a primeira verbena.

O xoves 18, día de "As San Lucas", realizouse a partir das 8 horas a gran feira tradicional de gando cabalar no "Campo dos Paxariños"⁷. Ás 11 horas tivo lugar a chegada das San Luqueiras das Festas ó recinto da Feira Cabalar acompañadas dos cabezudos e o grupo de gaitas "Souto Xímaro". Ás 12,30 horas levouse a cabo a recepción oficial no Salón de Plenos da "Casa do Concello" á Corporación do Excmo. Concello de Ferrol con motivo do Acto de Irmandade. Ás 17,30 horas realizouse no Recinto da Granxa o concurso de Andadura Galega (libre) nas modalidades Serrada e Chapeada⁸. Ás 19,30 horas fíxose no Auditorio Municipal Pascual Veiga a noite de monólogos coa actuación de "Pepo Suevos". Este día finalizou coa actuación das orquestras Fania e Philadelphia.

Feirantes tratando unha compravenda

O venres, día 19, ás 12 horas realizouse o pasacalles das San Luqueiras das Festas, acompañadas dos cabezudos e da charanga mindoniense "Manca na Cheda". Ás 16,30 leváronse a cabo xogos populares na Praza da Catedral⁹. Ás 17 e ás 19 horas tivo lugar no

7 Dende primeiras hora da mañá moitas persoas pasaron polo recinto, admirando os resistentes cabalos que se crían nos montes que circundan Mondoñedo. Tamén presenciaron os negocios de compravenda e o trato que se pecha cun simple apertón de mans.

8 Concurso de Andadura Galega na modalidade de Serrada (dous tempos). Concurso de Andadura Galega na modalidade de Chapeada (catro tempos). Premios: 1º-80 €.; 2º- 60 €; 3º- 50 €; 4º 30 € para cada modalidade e trofeo.

9 Tanto estes xogos como os celebrados as 11,30 na Alameda dos Remedios foron organizados pola Delegación de Deportes do Concello de Mondoñedo coa colaboración da Asociación O Pasatempo e da Secretaría Xeral para o Deporte da Xunta de Galicia.

Ultimado un trato cunha aperta de mans e diante de testemuñas

Campo dos Paxariños unha exhibición de Rapa e loita do home co cabalo¹⁰. 20,30 horas o grupo teatral "O Bordelo" puxo en escena no Auditorio Municipal Pascual Veiga a obra "Quintana de vivos, anguria dos orfos". Como remate, as orquestras Galilea e Costa Oeste amenizaron a festa verbena a partir das 21,30 horas.

O sábado, día 20, a partir das 12,30 horas levouse a cabo o Concurso Morfolóxico de Cabalos de Pura Raza Galega, tanto na Sección Sementais maiores de tres anos¹¹, como na de Eguas maiores de tres anos. Ás 17 horas deu comezo o Encontro Folclórico polas principias rúas de Mondoñedo levado a cabo polas seguintes agrupacións: "Arco da Vella" de San Miguel; "Agrupación Musical Río Miño" de Portomarín; "Lusco e Fusco" de Vilalba e actuación conxunta da "Banda de Música de Burela" coa "Banda de Gaitas Dambara" de Burela. Todos os grupos conflúen na praza da catedral onde realizarán unha actuación. Ás 19 horas celebrouse no "Campo dos Paxariños" unha exhibición de Doma de Alta Escola en rendas longas e traballos de doma en liberdade con Cabalos de Pura Raza Galega¹². Ás 21,30 horas deu comezo a festa verbena a cargo dos grupos Cinema e Tekila.

10 Foi realizada polo Curro do Campo do Oso de Mondoñedo.

11 Tanto nunha sección como na outra os premios foron: 1º- 120 €; 2º- 70 €; 3º-50 €; 4º-30 €.

12 A sección de doma da Asociación Pura Raza Cabalo Galego levou a cabo a exhibición.

O domingo, día 21, último día das festas, chamábase "día das Maulas" xa que os feirantes adoitaban vender os derradeiros produtos que ficaban. Como nos días anteriores, houbo pasacalles pola vila¹³, breve sesión musical denantes de xantar¹⁴, e, á noite, dúas agrupacións musicais amenizaron este fin de festas¹⁵. Ás 17,30 horas celebrouse o I Concurso de Cabalos Trotóns "As San Lucas"¹⁶. Así mesmo, como todos os anos, celebrouse na catedral mindoniense un oficio relixioso para conmemorar a consagración deste recinto sacro, levada a cabo polo bispo D. Martín na primeira metade do século XIII.

Dende o punto de vista relixioso, os fieis acudiron ó santuario dos Remedios a honrar ó S. Lucas, oíndo unhas das seis misas que se oficiaron neste día, catro pola mañá, e dúas pola tarde. Ó mesmo tempo, houbo devotos que aproveitaron a ocasión para poñer "a imaxe da Virxe". Non obstante, hai anos, os días dedicados ó San Lucas, viñan máis romeiros a cumpriren con determinados rituais. Así, o pensador mindoniense Cunqueiro dinos: "apíñanse os romeiros ante o altar, e outros sentados nos bancos da entrada

Feira de gando equino no "Campo dos Paxariños" (Turgalicia.es)

13 Pasacalles a cargo da Charanga Mindoniense "Manca na Cheda".

14 Sesión Vermú a cargo da orquestra "Nueva Generación".

15 Remate das feiras e festas coa verbena amenizada polas orquestras Nueva Generación e Panorama.

16 Hai os seguinte premios: 1º- 80 €; 2º- 60 €; 3º- 50 €; 4º- 30 €.

da igrexa dos Remedios, dan parte dos seus males e enfermidades. Entran romeiros con exvotos de cera, e mulleres que axeonlladas dan voltas ó templo. Os mendigos de sempre, tenden a man ós que entran rezar..." Probablemente a devoción existente estes días no santuario, sexa en gran medida unha prolongación da que existe dun xeito permanente nesta igrexa en honor da Virxe dos Remedios. Non obstante, na parroquia de Santiago de Mondoñedo, oficiase unha misa solemne e, logo, algúns fregueses levan a imaxe do San Lucas en procesión polas principais rúas da vila.

Neste tempo de festa, os veciños do concello, os seus invitados e as persoas foráneas participan nas diferentes manifestacións festivas que se levan a cabo nos devanditos días. Así, é raro o día que as persoas que teñen cativos non os leven ó recinto feiral da Alameda para que poidan gozar dos diferentes carruseis axeitados a súa idade. Hai que ter en conta que, se hai anos atraccións esperadas con ilusión, como o Barriga Verde, provista de pallasas que tocaban varios instrumentos musicais, facían as delicias dos cativos, hoxe, como nos di Ana Aurora Villalba, as barracas de teatro, mimos e música deron paso ós coches de choque e coloridos carruseis que fan os deleites dos nenos desta era dominada polos satélites e a informática.

Mentres tanto, as persoas adultas percorren os diferentes postos de venda ambulante que hai polas rúas mindonienses. Neste postos poden encontrarse unha variedade de produtos: alimenticios, calzado, todo tipo de roupa, artesanía do metal, da madeira, da pedra e do ferro, reloxos de diferentes marcas, discos, útiles domésticos, etc. Sen dúbida, algúns produtos expostos van sendo introducidos coa modernidade, mais outros constitúen no intre actual unha mostra etnográfica do pasado.

Agora ben, hai aspectos da festa que poden cambiar nas súas aparencias externas mais non nos seus aspectos esenciais, que permanecen malia os cambios existentes. Un destes aspectos, moí ligados coa nosa gastronomía, é "o polbo á feira". Sen dúbida, o marco espacial ligado ó polbo -casetas, bancos, servizos, etc.- cambiou, ó igual que as condicións hixiénicas, mais o produto segue aí, e dende hai moitos anos a xente acude ás casetas instaladas na Alameda e nos seus arredores, en grupos, e cambian informacións variadas relacionadas co evento que se está a vivir ou sobre outros aspectos da vida.

O polbo, prato típico da feira mindoniense
(La Voz de Galicia, 18-10-2011)

Por outra banda, estas festas sempre eran e son esperadas con moita ilusión. Non obstante, antano mentres os homes dedicábanse, dun xeito preferente, a mercar unha res equina, pola contra as mulleres ocupábanse de comprar aqueles produtos destinados a alimentación e tamén diferentes utensilios necesarios para a casa. No intre actual, esta dobre funcionalidade diminuíu bastante, xa que o ambiente festivo está ocupando paseniño o primeiro lugar respecto ás outras funcións.

Non é estraño que as verbenas constitúan o reflexo lúdico máis importante para as persoas maduras e da terceira idade, que adoitan participar por medio do baile ou da contemplación directa das diferentes atraccións musicais. Non obstante, a participación dos xoves é cada vez máis escasa se exceptuamos cando se celebra un concerto axeitado ós seus gustos. Non é estraño ver, como un bo número de xoves, aínda que haxa festa na súa comunidade, canalizan o seu lecer de cara ós *pubs*, *discotecas* e, nos últimos anos, a espazos abertos, onde o alcohol xoga un papel transcendental.

Finalmente, destas festas de sona falaron moitos escritores da terra e do exterior. Como exemplos representativos, facemos mención de Noriega Varela, que nunha das súas estrofas vinculadas as San Lucas, dinos:

As San Lucas me lembrou
aquele contar. ¡iqué tres días
con tres noites! e ¡iqué crías
van feirear!...

Pola súa banda Álvaro Cunqueiro alude ás San Lucas do seguinte xeito:

“Todavía de los altos pastos, de las brañas y de la camposa, baja el caballar bravo y los potros que vienen en línea directa de los asturcones, alabados por el romano -Plinius dixit-; la grea, es decir, la grey, corre por las viejas rúas, vivaz, hacia el ferial...”

Pero el mular más apreciado aquí es meirego, es decir, del Cister de Santa María la Real de Meira, abadía que surtía de mulas de paso solemne y bandeado a las ilustres casas del Cister en España....

Cuando se invita a alguien a venir a Mondoñedo, a San Lucas, se invita, pues, a una feria medieval, en una ciudad antigua, que muestra sus años. Y la ciudad la tenemos puesta por quienes la fundaron, en el corazón de un valle hermosísimo, que precisamente ahora en otoño es mas rico que nunca en color.”

Diversidade de postos de venda pola rúa dos Remedios

As San Lucas na prensa

ANO 2009. Diario “El Progreso” de Lugo. 19-10-2009. M.A.N. Mondoñedo. páx.10.

“La participación de 2.000 cabezas de ganado caballar desbordó el domingo 18 de octubre todas las previsiones de la organización de la feria de As San Lucas, en Mondoñedo... La aglomeración de público fue constante durante toda la jornada y hará que la celebración de este año pase a la historia como una de las más concurridas de los últimos tiempos...”

La organización destaca la alta participación registrada en el concurso morfológico de caballos de pura raza gallega, que contó con 21 inscritos, en la final de la Copa de Galicia...

El ganadero que aportó más cabezas del monte, con un mínimo de 100, fue José García, que se embolsó 850 euros; le siguió Esteban Doval Carracedo, que recibió 550 euros. Moisés García recibió el del mejor caballo gallego de monte y la mejor yegua, la presentó Francisco García. También entregaron siete premios iguales a otros tantos ganaderos que llevaron más de 25 équidos..."

ANO 2011. Diario "La Voz de Galicia". A Coruña. 19-10-2011. I.F./Mondoñedo.

"Más de 50.000 personas acudieron ayer a Mondoñedo para disfrutar de las ferias y fiestas de As San Lucas. En el recinto del Campo dos Paxariños se concentraron más de 2.500 reses. La organización repartió 5.500 euros en premios. El mindoniense Luciano García, con un centenar de caballos, se llevó el primer galardón por el mayor número de cabezas (850 euros); y Amancio Ares Rivas, el segundo (550). Ricardo Veiga obtuvo 200 euros por el mayor grupo de caballos de pura raza gallega. El premio al mejor caballo de pura raza gallega (150 euros) fue para José García; y el de la mejor yegua (150 euros), para Lino Rodríguez..."

Este año en la feria caballar destacó un elemento novedoso ya que se prolongó durante cerca de 24 horas. Los primeros ejemplares, unos 200, recalaron en el recinto pasadas las ocho de la tarde del lunes, en una espectacular entrada por la plaza da Catedral y el Campo dos Paxariños permaneció lleno hasta las seis de la tarde de ayer".

ANO 2011. Diario "El Progreso" de Lugo. 19-10-2011. "Os cabalos hoxe non dan para vivir". Susana L. Montes/El Progreso (A Mariña).

"Valencia, Barcelona, Castilla o Asturias son algunas de las localidades a las que antaño viajaban las reses que se vendían en Mondoñedo, unas rutas que han quedado casi cerradas y ahora la mayoría de lo que se vende queda por la zona. El hecho de que en Galicia se consuma poco la carne de potro y de que en las casas de labranza los caballos hayan quedado relegados por los tractores en las tareas del campo incluye de forma negativa en las ventas, una bajada a la que también ha

ayudado la crisis. Juan Barreira, un veterano de estos festejos, a los que no falta desde hace 52 años advierte que "dende hai cinco anos a cousa vai moi mal". Recuerda las 35.000 pesetas que se pagaban hace un par de décadas por un animal. José García de Argomoso constata que "teño vido hai 30 anos comprar e pagar, ao cambio, 200 euros por un animal polo que agora dánme cen". Seu tío, con más de medio siglo de As San Lucas a sus espaldas recuerda que "antes vendíanse potros, eguas e mulares polo que valían, e agora hai que regalalas"...

Consideracións sobre Os Remedios e As San Lucas.

O santuario dos Remedios, aínda que funciona como igrexa parroquial, posuía, entre os séculos XVI a boa parte do XX, un territorio de graza moi importante xa que abarcaba a todos os concellos próximos ás terras mindonienses, chegando a súa área de influencia mesmo ata a Mariña lucense, como queda reflectido nos versos que Lence-Santar Guitián lle dedicou á advocación mariana.

Na actualidade, a influencia do recinto sagrado quedou restrinxida, dun xeito preferente, ó municipio mindoniense e a outros lindeiros. Ademais, cómpre sinalar que todos os anos adoitan vir algúns fieis do concello da diocese de Mondoñedo-Ferrol, que realiza a ofrenda, por medio do seu alcalde, a patroa da devandita diocese.

O descenso paseniño de devotos puido deberse a que no territorio de graza deste santuario aparecen outras igrexas dedicadas a diferentes advocacións de Cristo, da Virxe e doutros santos, o que permite a moitas persoas doentes e con outro tipo de problemas achegarse a santuarios máis próximos cos mesmos pedimentos. Así mesmo o aumento do nivel cultural nas comunidades rurais e os medios de comunicación social constitúen importantes canles para coñecer outras visións relixiosas e seculares do mundo que, sen dúbida, foron reducindo o carácter operativo de certas prácticas rituais.

Non obstante, dentro dunha mentalidade cristiá, a advocación mariana dos Remedios actúa como mediadora perante Deus. Isto motiva que os devotos posúan un código comunicativo coa entidade sacra, baseado en signos lingüísticos e actitudes somáticas, que ten como finalidade acadar a súa protección e indulxencia así como o agradecemento polo don outorgado. Esta ligazón queda reflectida nunha serie

de promesas. Algunhas de indole "oficialista", como oír misa, participar na procesión, ofrecer misas, dar unha esmola en metálico. Outras, pola contra, de base popular, como calquera ritual de contacto coa imaxe mariana, o ritual de circunvalación ó redor da igrexa, ofrecer exvotos etc. No intre actual, aínda hai fieis do concello mindoniense que, denantes de entrar en contacto coa advocación mariana, se purifican acudindo andando ó templo dende o seu lugar de orixe.

Por outra banda, en ambas as dúas festividades, hai elementos diferenciais ligados co ámbito relixioso e profano. Nas San Lucas, a dimensión relixiosa está patente tanto na igrexa dos Remedios, onde o día 18 se ofician catro misas pola mañá e dúas pola tarde, como na igrexa parroquial de Santiago de Mondoñedo, onde se celebra unha misa solemne ó mediodía e, logo, sacan a procesión. Non obstante, dende un punto de vista operativo, pensamos que os diferentes rituais que se levan a cabo no santuario mariano están máis ligados coa devoción á Virxe que ó Santo, ficando o seu culto reducido á misa solemne e á procesión da parroquial de Santiago.

Respecto ó ámbito profano, as festas do outono gozan dunha maior relevancia que as de setembro, xa que hai máis días de festa, maior afluencia de público, máis postos de venda, mais foguetes, máis polbeiras, máis carruseis, pronuncíase un pregón, hai raíña e damas de honra etc. De todas formas, en ambas as dúas hai actividades lúdico-festivas comúns nos días de celebración, como os pasacalles de bandas, charangas e grupos de gaitas, e a celebración de verbenas, nas que o marco espacial cambia da Alameda -festa dos Remedios- á praza da Catedral -festa das San Lucas-.

Así mesmo, tanto na festividade da patroa como na do patrón, hai un trazo común que establece unha vinculación entre as dúas. Trátase do pulo cívico comunitario que proxectan de cara ó exterior. Así, ambas as dúas festas constitúen unha expresión da identidade da comunidade, da cohesión como grupo. Os seus membros reúnen en torno ós seus santos patróns, que exercen un rol de mediación, xa que a eles van dirixidos todos os problemas que poden perturbar á comunidade, tanto dun xeito individual como colectivo. Tamén amosan un rol paradigmático en canto actúan como modelos da ética e da moral.

Por outra banda, durante as festas a comunidade convértese -segundo Lisón Tolosana- nun gran teatro

ritual celebrado nos espazos públicos e sagrados, como a praza, as rúas, a igrexa e o adro. Os veciños son os actores e participan, dun xeito fondo nas festas, reforzando o seu sentido comunitario.

Tamén a festa posibilita unha abertura ó exterior, que queda reflectida no intre dos xantares, nos que as diferentes familias do concello invitan os seus parentes e amigos para reforzar e consolidar as súas relacións. Ademais, a festa posibilita que os integrantes doutras comunidades veciñas vexan o esplendor do evento e tenten emulalo cando sexa o momento axeitado.

Bibliografía

CARDESO LIÑARES, J. *Santuarios marianos de Galicia*, A Coruña: Ed. Caixa Galicia, 1995, p. 141-152.

CEBRIÁN FRANCO, Juan José. *Guía para visitar los santuarios marianos*. V. II. Serie "María en los pueblos de España". Madrid: Ed. Encuentro, 1989, p. 202-205.

CUNQUEIRO MORA, Álvaro. *El pasajero en Galicia*, Ed. Tusquets, Barcelona, 1989.

FERNÁNDEZ VILLALBA, José Isidro. *Mondoñedo. Regreso al Pasado*. (Recompilación de artigos publicados en diferentes medios de comunicación por D. Eduardo Lence-Santar y Guitián). "Las fiestas de San Lucas de 1895", p. 114-117. "La novena de la Virgen de los Remedios, patrona de Mondoñedo", p. 140-147. "Fiestas a Nuestra Señora de los Remedios, patrona de Mondoñedo", p. 148-152. Publicaciones del Museo Catedralicio y Diocesano de Mondoñedo, 1999.

FERNÁNDEZ VILLALBA, José Isidro. *Mondoñedo. Regreso al Pasado II*. (Recompilación de artigos publicados en diferentes medios de comunicación por D. Eduardo Lence-Santar y Guitián). "El Santuario de los Remedios", p. 150-153. Publicaciones del Museo Catedralicio y Diocesano de Mondoñedo, 2000.

FERNÁNDEZ VILLALBA, José Isidro. *Mondoñedo. Regreso al Pasado III*. (Recompilación de artigos publicados en diferentes medios de comunicación por D. Eduardo Lence-Santar y Guitián). "As San Lucas", p. 26-29. Publicaciones del Museo Catedralicio y Diocesano de Mondoñedo, 2001.

FERNÁNDEZ VILLALBA, José Isidro. *Mondoñedo. Regreso al Pasado IV*. (Recompilación de artigos

publicados en diferentes medios de comunicación por D. Eduardo Lence-Santar y Guitián). "De Mondoñedo. Emigración-Fiesta de los Remedios". Publicaciones del Museo Catedralicio y Diocesano de Mondoñedo, 2002.

FERNÁNDEZ VILLALBA, José Isidro. *Mondoñedo. Regreso al Pasado V*. (Recompilación de Artigos publicados en diferentes medios de comunicación por D. Eduardo Lence-Santar y Guitián). "El Santuario de Nuestra Señora de los Remedios", p. 129-140. Publicaciones del Museo Catedralicio y Diocesano de Mondoñedo, 2002.

FERNÁNDEZ VILLALBA, José Isidro. *Mondoñedo. Regreso al Pasado VI*. (Recompilación de artigos publicados en diferentes medios de comunicación por D. Eduardo Lence-Santar y Guitián). "Fiestas de Nuestra Señora de los Remedios", p. 17-21. "As San Lucas de Mondoñedo", p. 54-55. "Nuestra Señora de los Remedios de Mondoñedo", p. 76-79. "Las famosas ferias de San Lucas y Concursos de Ganado", p. 80-81. "Las ferias de San Lucas", p. 97-99. Publicaciones del Museo Catedralicio y Diocesano de Mondoñedo, 2004.

FRAGUAS FRAGUAS, Antonio. *Romarías e Santuarios*. Vigo: Ed. Galaxia, 1988, p. 129-135.

GONZÁLEZ REBOREDO, X.M. *Guía de festas populares de Galicia*. Vigo: Ed. Galaxia, 1997, p. 205-206.

LISÓN TOLOSANA, Carmelo. *Antropología social y hermenéutica*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, 1983, p. 60-61.

NIETO, Amparo y SUEIRO, Jorge-Victor. Galicia. *Romería interminable*, Madrid: Ed. Penthalon, 1984, p. 279.

MAYÁN FERNÁNDEZ, Francisco. *Historia de Mondoñedo* (cap. 4). Lugo: Deputación Provincial, 1994.

SANTOS SAN CRISTÓBAL, Sebastián. "Santuario de Os Remedios. Mondoñedo", en *Inventario Artístico de Lugo y su provincia*, Centro Nacional de Información Artística y Arqueológica, t. IV, Madrid, 1980, p. 197-200.

TRAPERO PARDO, José. *Santuario de los Remedios. Mondoñedo*: Tip. La Voz de la Verdad, Lugo, 1946.

TRAPERO PARDO, José. "Dos pilares básicos del Mondoñedo actual", en *Semblanza de Mondoñedo*, Imp. Sucesores de Mancebo, 1982, p. 5.

VILLALBA BARREIRA, Ana Aurora. *As San Lucas. Feiras e festas (dende 1156)*. Mondoñedo: Deputación Provincial de Lugo, 2001.